

Jowita Żurawska-Chaszczeńska

Słownictwo religijne w powieści "Nowe wędrówki Oryginała" Józefa Korzeniowskiego

Studia Językoznawcze 15, 127-144

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JOWITA ŻURAWSKA-CHASZCZEWSKA

Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim, Wydział Humanistyczny
Gorzów Wielkopolski

Słownictwo religijne w powieści *Nowe wędrowki Oryginała* Józefa Korzeniowskiego

Słowa kluczowe

stylistyka, język religijny, język pisarzy, Józef Korzeniowski

Keywords

stylistics, religious language, writers' language, Józef Korzeniowski

W powieści *Nowe wędrowki Oryginała*¹ XIX-wieczny dramaturg i powieściopisarz Józef Korzeniowski, tak wierny w innych swych dziełach opisowi realistycznemu², sięga do rzeczywistości nadprzyrodzonej, aby uwypuklić przesłanie moralne. Ta tendencyjna po-

¹ Korzystano z wydania: J. Korzeniowski, *Nowe wędrowki Oryginała*, w: *Dzieła Józefa Korzeniowskiego*, wydanie zupełne, pod kierunkiem redakcji „Kłósów”, Warszawa 1871, t. 3, s. 1–283. Powieść *Nowe wędrowki Oryginała* pierwotnie ukazała się w 1851 r.

² Zdaniem J. Bachórze: „Nie ulega kwestii, że Korzeniowski konsekwentniej niż inni utalentowani powieściopisarze tej doby odchodził od kierunku wyznaczonego przez romantyzm. Decyzja pisarza, by uczynić powieść rejestratorką »zwyczajnego życia« oraz towarzyszką i nauczycielką ludzi, których absorbuje codzienność – była w połowie XIX wieku bodaj najbardziej znaczącym objawem przemiany, jaka się w naszej literaturze dokonywała nie tylko od romantyzmu do realizmu, lecz i od dominacji poezji z dramaturgią do panowania prozy narracyjnej” (J. Bachórz, *Realizm bez „chmurnej jazdy”*. *Studia o powieści Józefa Korzeniowskiego*, Warszawa 1979, s. 351). Z kolei S. Kawyn uważał, że: „Rzetelność realisty podnosią liczne opisy. Wszędobylski autor, bystry postrzegacz ludzi, obyczajów, warunków życia, Korzeniowski w wędrowkach swych odwiedzał nie tylko wiejskie rezydencje, dwory wielkopańskie czy dworki ubogiej szlachty, ale też z zaciekawieniem wnikał w życie mieszkańców miasteczek, z uwagą przyglądał się życiu wielkomiejskiemu, wchodził w szczegóły jego organizacji” (S. Kawyn, *Józef Korzeniowski. Studia i szkice*, Łódź 1978, s. 83).

wieść – jak i inne tego autora – wprowadza czytelnika nie tyle w świat fantazji, ile wiary w świat nadprzyrodzony, w którym dusza ludzka musi wybrać albo drogę prawości, prowadzącą do Boga, albo wiecznej zabawy i rozrzutności, wiodącą do diabła i jego piekła.

Tym razem autor pokusił się o wprowadzenie do fabuły postaci nadprzyrodzonych, jak szatan, Twardowski³ czy anioł. Dzieło, ku przestrodze głoszące, że pieniądze bez pracy ściągają nieszczęście i gubią duszę, wikła się i gmatwa przy mnogości nierealnych wydarzeń, które udziwniają narrację, co potwierdzają badania Józefa Bachórze: „Kiedy w *Nowych wędrówkach Oryginała* skusi go romantyczne universum symboliczne, będzie się z tym prawdziwie męczył i właściwie symbole przenicuje na alegorie. Czytelnik otrzyma w efekcie powieść raczej dziwaczną niż wieloznaczną – trud skomplikowanej konkretyzacji zostanie mu i tutaj oszczędzony”⁴.

Bohater analizowanej powieści, niezwykle urodziwy Gabriel Czarosz, włościanin, bratanek pobożnego i poważanego proboszcza Stanisława Pileckiego, który na równi z siostrą wychowuje młodego człowieka, staje się igraszką szatana, kiedy ten wysłał potępionego mistrza Twardowskiego, by skusił młodzieńca bogactwem i urokami czarownicy arystokratki. Na skutek piekielnej intrygi i za podszeptem diabelskiego sługi oraz jego pomocnicy, starej czarownicy, Gabriel porzuca wuja dobroczyńcę, opuszcza cnotliwą i bogobojną matkę, by w ramionach hrabiny Heleny⁵ szukać przyjemności. Modlitwy matki i księdza, ich nieustanna wiara w nawrócenie Gabriela i opieka boskiego posłańca – anioła, sprowadzają w końcu nieszczęśliwca na dobrą drogę. Młodzieniec wraca na łono rodziny, pilnie pracuje i modli się za swą zepsutą żonę, licząc na jej powrót.

Tylko jedna istota, jak szekspirowska Ofelia, umiera ze złamanym sercem. Jest to Agata, wychowanica i krewna matki Gabriela, którą ten porzuca tuż przed ślubem. Dla obłąkanej dziewczyny nie ma już bowiem nadziei na wyzdrowienie.

Może zbyt surowo ocenia przesłanie *Nowych wędrówek Oryginała* Józef Bachórze, konkludując: „Fantastyka kusiła także Korzeniowskiego. Pokusa nie była – jak się wydaje – ani zbyt silna, ani długotrwała. Nie miała nadto charakteru serio. *Nowe wędrówki Oryginała*, które zaświadczenia chwilową wobec niej uległość, dowodzą, że w stosunku do groźnego świata tajemnic i złych mocy ingerujących w ludzki porządek rzeczy pisarz skłonny był zajmować postawę raczej egzorcysty przepędzającego diabła niż poety zafascynowanego

³ Do świata nadprzyrodzonego należy zaliczyć Twardowskiego jako obdarzonego mocami sługę szatana, którego diabeł uwolnił z kaźni ponad światem i odesłał na ziemię. Z kolei czarownica służąca Twardowskiemu jest pośrednikiem między nim a kuszonymi ludźmi.

⁴ J. Bachórze, *op.cit.*, Warszawa 1979, s. 107–108.

⁵ „Ogromna większość pozytywnych bohaterów Korzeniowskiego nosi imiona – podobnie jak Klara ze *Spekulanta* – niewymiślne [...]. Imiona o wyraźnej prowienencji literackiej rzadko służą nazywaniu postaci pozytywnych i z reguły ich zastosowanie w takiej funkcji miewa dodatkowe uzasadnienie” (*ibidem*, s. 312).

dziwnością. W istocie motywy fantastyczne służą tu Korzeniowskiemu do uzasadnienia kilku przestróg moralnych na poziomie popularnych nauk katechizmowych⁶.

Każda bowiem z powieści Korzeniowskiego i każde z jego opowiadań zawiera naukę moralną, którą autor kierował do siebie współczesnych, nakazując szanować tradycję, rodzinę, a przede wszystkim kierować się zasadami wiary katolickiej. W analizowanej powieści *Nowe wędrówki Oryginała* odnajdujemy słownictwo religijne oddające to, co prowadzi na ziemi do zbawienia lub potępienia, jak również to, co nadprzyrodzone, zarówno dobre, czyste, jak i występne. Stąd celem niniejszego artykułu jest próba analizy słownictwa związanego z sacrum i profanum.

I. Rama kompozycyjna – świat realny

Jak zauważa znawca dorobku literackiego XIX-wiecznego pisarza: „Korzeniowski czterokrotnie uciekał się do kompozycji ramowej, w tym dwukrotnie w duchu biedermeyerskich tęsknot za innym światem bez jednoczesnej rezygnacji z niedoskonałego, ale pewnego świata rzeczywistego. Tak jest w *Nowych wędrówkach Oryginała*, gdzie powieść fantastyczną i zarazem pełną pretensji pod adresem współczesności zacytuje jako tekst pośmiertny nieśczęśliwego poety Adama. Tekst ten pisarz odsuwa od swego autorstwa jeszcze bardziej poprzez wprowadzenie pośrednictwa Oryginała, właściwego odkrywcy papierów poety⁷”.

Dzieło to możemy podzielić na dwie części – realistyczną, w której narrator, tytułowy Oryginał, spotyka Teresę, ukochaną zmarłego pisarza Adama, i pomaga sprawić artyście godny pogrzeb, oraz drugą – którą ma być rzekoma powieść zmarłego. W części pierwszej słownictwo religijne związane jest z ostatnim pożegnaniem Adama oraz opowieścią Teresy o jej życiu i duchowym związku z pisarzem.

Światopogląd bohaterów opiera się na wierze w byt nadprzyrodzony, a wiara katolicka przenika ich życie. Są w niej obecni duchowni, prowadzący ich do zbawienia, udzielający napomnień i towarzyszący w najważniejszych chwilach⁸, jak *oo. Bernardyni*⁹ (1)¹⁰, *braciszkanie* (1), *braciszkanie klasztorni* (1), *gwardyan* (1), *ks. gwardyan* (3), *ksiądz* (5), *zakon-*

⁶ *Ibidem*, s. 174.

⁷ *Ibidem*, s. 95.

⁸ „Libertynizm górnych warstw nie docierał do chłopca, rzemieślnika, drobnej, a nawet średniej szlachty. W grupach tych autorytet księdza pozostawał na ogół niezachwiany, a rola i znaczenie religii były w dalszym ciągu ważnym elementem życia codziennego” (H. Dylągowa, *Od upadku państwa polskiego po powstanie listopadowe (1795–1831)*, w: *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966–1945*, pod red. J. Kłoczowskiego, Lublin 1980, s. 213). Po powstaniu listopadowym zauważamy odrodzenie religijne w Polsce. Por. E. Jabłońska-Deptuła, *W dobie Wiosny Ludów i powstania styczniowego*, w: *ibidem*, s. 228.

⁹ **Bernardyni** ‘zakon, założony 1415 r.; w Polsce od 1453 r.’ (*Encyklopedia powszechna w dwu tomach*, pod red. S. Lama, t. 1, Warszawa 1933, s. 155).

¹⁰ W nawiasach podano liczbę użytych danych wyrazów w analizowanej powieści.

nik (2), jak również związani z nimi *śludzy klasztorni* (2), *zakrystyan* (1) i *organista*¹¹ (1). W tej części powieści zakonnicy i kapłani czuwają nad zmarłym, modlą się o spokój jego duszy oraz uczestniczą w *pogrzebie* (1), *paradnym pogrzebie* (1). Ważność tej postęgi w życiu najbliższych zmarłemu, owego *ostatniego obrzędu* (1), podkreśla autor wyrażeniem *cześć ostatnia* (3) oraz zwrotem *uczcić pogrzebem* (1).

W przestrzeni świata przedstawionego odnajdujemy miejsca kultu i ich części, jak: *klasztor Bernardynów* (1), *klasztor* (2), *kościół* (1), *mury klasztoru* (1), stanowiące zarówno miejsce duchowego odrodzenia, sacrum, w którym można spotkać Boga oraz wysłuchać nauk etycznych, jak i element krajobrazu; dewocjonalia, np. *krzyżyk* (1) oraz przedmioty kultu, m.in. *drewniane krzyże* (1), *wielki krzyż srebrny* (1), określane również peryfrastycznie przez narratora *najbogatszym klejnotem klasztoru* (1), a także *chorągwie klasztoru* (1), które są znakami mającymi prowadzić do Boga oraz pomagającymi wiernym manifestować swoje przekonania.

Do religijnych obowiązków zalicza autor *modlitwę* (3), *mszę* (1), w tym *żałobną mszę* (2) oraz *requiem*¹² (1), oraz czynności wyrażone czasownikami: *modlić się* (3); „i *modlić się* zaczęła”; s. 10) i *pomodlić się* (1). Mają one pomagać wiernym w wypełnianiu nakazów wiary katolickiej.

Dla narratora i bohaterów powieści bowiem Bóg jest kreatorem ludzkiego życia, *przeznaczenia* (1), które zawsze wiedzie ku dobru, choć również pozwala wystawiać człowieka na pokuszenie. Stąd używanie nazwy zarówno *Bóg* (2), jak i *Opatrzność* (2) na określenie jedynej, najwyższej, niezmierzonej potęgi czuwającej nad człowiekiem, oraz leksemu *Stwórca* (2) jako ‘tego, co stworzył, co stwarza, twórcy’¹³, podkreślającego atrybuty Boga jako dawcy życia. Autor wprowadza też metonimię¹⁴ *niebo* (7), wyzyskując jej symbolikę¹⁵ jako nazwę zarówno istoty najwyższej, jak i przestrzeni powyżej ziemi zamieszkałej przez istoty duchowe, doskonałe; do tego to miejsca po śmierci trafiają dusze sprawiedliwych. Mimo wieloznaczności interpretacji użycie wyrazu *niebo* w powieści wskazuje na jego jednoznacznie pozytywną konotację.

Przenośnie autor wyzyskuje nazwy istot nadprzyrodzonych, jak *anioł*¹⁶ i deminutivum *aniołek* konotujące doskonałość i piękno (5; „On już skonał – już mój *anioł* tam, gdzie mu lepiej”; s. 2), waloryzując bohaterów.

¹¹ Zachowano oryginalny zapis ortograficzny wyekscerpowanych przykładów.

¹² **Requiem** ‘w Kościele katolickim: msza za zmarłych’ (*Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, Warszawa 2008, t. 3, s. 934); ‘msza żałobna zaczynają się słowami: »Requiem aeternam dona ei, Domine«; śpiew i muzyka do mszy żałobnej’ (*Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych*, pod red. S. Lama, Warszawa 1939, s. 1815).

¹³ *Słownik języka polskiego*, pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, t. 6, Warszawa 1915, s. 490–491 (dalej SW).

¹⁴ H. Kurkowska, S. Skorupka, *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa 1959, s. 197–198.

¹⁵ **Niebo** symbolizuje m.in. Boga, dom stwórcy, zbawienie, nieskończoność, światło. Por. W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 1990, s. 251–252.

¹⁶ **Anioł** ‘1. duch niebiański; 2. istota niepokalana, doskonała’ (SW I, 39).

Korzeniowski sięga też po epitety o szczególnie pozytywnej aksjologizacji: *boski*, który wchodzi w związki wyrazowe: *opieka boska*, *świat boży*, *boże królestwo* (1; „dla zbliżenia się do *bożego królestwa*, które ma przyjść na ziemię”, s. 26) oraz *boży*: *palec boży*¹⁷ (1)¹⁸, oddając związek desygnatów z przestrzenią duchową oraz sferą nadprzyrodzoną, jak również *pobożni*: *pobożni ludzie* (1), podkreślając prawość i cnotliwość wierzących oraz ich gorliwość w służeniu niebu.

Z kolei epitet *święty*: *święty obowiązek* (1), *jego święta wola* (1; „chcę zrozumieć całkiem *jego* [Boga – przyp. J.Ż.-Ch.] *świętą wolę*”, s. 10); *świętość zeznania* (1), *święta powinność* (1), hiperbolizuje czynności i postanowienia bohaterów jako nadzwyczaj prawe, niewinne, czyste, błogosławione, doskonałe¹⁹. Z kolei wyrażenie *święte imię* (1; „Teresa! To słodko brzmi, to piękne i *święte imię*”, s. 23), łączy bohaterkę²⁰ z jej patronką²¹. Czasownik *uświęcić* (1; „mieliśmy zamiar stanąć przed ołtarzem i *uświęcić* związek naszych dusz i myśli błogosławieństwem religii”, s. 28) oddaje ważność sakramentów²², do których zaliczany jest *ślub* (1), okreśłany peryfrastycznie: *stanąć przed ołtarzem* (1)²³, podkreślający niewinność i czystość związku Adama i Teresy, którzy pragnęli dopełnić obrzędu, lecz przeszkodziła im niemoc narzeczonego.

Życie bohaterów realistycznej części powieści *Nowe wędrówki Oryginała*, przez chorobę i śmierć, które zmieniają losy Adama i Teresy, dając tej ostatniej szczęście i cierpienie, samotność i biedę, poniżenie ze strony matki oraz odwrócenie się ludzi, widzących w nieformalnym, choć nieskonsumowanym związku ślady grzechu, autor odnosi do tego, co ziemskie, przemijające: *bramy ziemskiej przyszłości* (1), *pobyt na ziemi* (2), *światło na*

¹⁷ „W wyobrażeniach mitologicznych ręka, a zwłaszcza boski palec, odgrywa ważną rolę w wizjach kosmogonicznych, a także w epifaniach, kiedy bóstwo objawia się człowiekowi lub też przekazuje mu swoje przesłanie. W każdym z tych przypadków palec jest organem, w którym koncentrują się moce boskie, i przez niego dokonuje się bezpośrednia ingerencja bóstwa w porządek świata śmiertelników” (P. Kowalski, *Leksykon znaki świata. Omen, przesył, znaczenie*, Warszawa–Wrocław 1998, s. 414).

¹⁸ **Palec boży** ‘wola, ręka boska, dopuszczenie, zrządzenie boskie; kara, ręka boska, gniew boski’ (SW IV, 17).

¹⁹ Por. SW VI, 788–789.

²⁰ Imię znaczące, choć „Antropomastyka Korzeniowskiego może więc być odczytana jako element sporu pisarza z manierą nazewniczą sentymentalizmu. Ale też i niechęci do romantycznych zwyczajów nazewniczych, do egzotyki, niezwykłości, nadprzeciętności. Imię romantyczne z reguły służyło wyróżnianiu, wyodrębnianiu, było znakiem i piętnem indywidualności. Było symbolem. Korzeniowski nie szydzi wprawdzie z romantycznej metody nazywania (szydzi z sentymentalnej), ale jej i nie stosuje. W jego powieściach imię włącza do zbiorowości, godzi bohatera pozytywnego ze społecznością” (J. Bachórz, *op.cit.*, s. 313).

²¹ Może chodzi o św. Teresę z Avili. Por. H. Fros SI, F. Sowa, *Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*, Kraków 1982, s. 503–504.

²² „Życie sakramentalne w XIX wieku ujęte było w ściśle określone ramy. Ich ustalenie nie nastęrcza trudności. Źródła podają, że trzy sakramenty: chrzest, małżeństwo i namaszczenie chorych udzielane były wiernym regularnie” (D. Olszewski, *Polska kultura religijna. Na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1996, s. 165).

²³ Oddaje to sakramentalny charakter obrzędu.

ziemi (2), ziemskie szczęście (1), jak również do elementów nadprzyrodzonych, trwałych, waloryzujących uczucie, które ich łączy jako *nieziemska miłość* (1).

Metaforycznie wyznanie Teresy, opowiadającej narratorowi swoje losy i dzieje wielkiej miłości, ten nazywa *spowiedzią* (1), oddając jego uroczysty charakter i szczerość. W przestrzeni sacrum, kreowanej w powieści, odnajdujemy też nazwę ogólną *religia* (1), wyrażenie *miłość chrześcijańska* (1) oraz leksemy *blogosławieństwo* (1) i *dusza* (12), ten ostatni autor dookreśla przymiotnikami *zacna dusza*, *poczciwa dusza*, *dusza ciemna i niewiadoma*.

W tej części powieści autor wykorzystuje wyrażenia wywodzące się z Biblii i tradycji kościelnej, jak: *droga cierniowa*²⁴, metaforycznie oddające trudne życie, usiane przeszkodami, *apokaliptyczne*²⁵ *pomysły* (1; „nie ma owych *apokaliptycznych pomysłów*, jakich dziś ludzie tak wysoko wykształceni wymagają”, s. 25), nawiązujące do profetycznej Apokalipsy św. Jana, jak i *raj nieświadomości*²⁶, określający nie miejsce w przestrzeni, ale przenosić – błogi stan niewiedzy.

Wiara bohaterów w boską wszechmoc i opiekę nad nimi przejawia się także w:

- zawołaniach: *na Boga* (1);
- wtrąceniach wskazujących na stan emocjonalny: *o mój Boże* (2);
- zawołaniach w formie życzącej, jak: *niech Bóg płaci* (1), *Bóg pomoże* (1);
- odwołaniach do Boga, np.: *Bóg dodał* (1), *Bóg dotknął* (1), *Bóg obdarzył* (1), *Bóg stworzył* (2), *Bóg zesłał* (2), *Bóg zmiłował się i utulił* (1), *Bóg zrzędził* (1).

Z tych wykrzyknień i westchnień wyłania się obraz łaskawego, obdarzającego *Boga*, który wie i widzi wszystko, wszystkim kieruje.

Do elementów związanych ze złem i niegodziwością należy tytuł powieści Adama: *Kandydat na Djabła*, jej bohater *Twardowski*²⁷, a także nacechowane negatywnie: *grzech* (1)

²⁴ „W Palestynie rośnie wiele gatunków roślin ciernistych. W tekstach trudno je rozróżnić, gdyż na ich określenie jest aż siedemnaście terminów. [...] Symbolizują wszelkiego rodzaju trudności, w tym także te spowodowane przez złych ludzi” (D. Fouilloux i in., *Kultura biblijna. Słownik*, Warszawa 1997, s. 52–53).

²⁵ Apokalipsa ukazuje koniec znanego świata i sąd Boga nad ludźmi. Por. **Apokalipsa** ‘ostatnia księga Nowego Testamentu, nazywana również, ze względu na swój wizjonerski charakter – Objawieniem św. Jana [...] Zachętą do wytrwania w wierze są wizje prorocze, stanowiące dalszą część księgi i ukazujące zwycięstwo Jezusa nad złem i szatanem, a wraz z nim zwycięstwo wiernych nad potęgami tego świata (4,1–5,14). Ujawnienie planu Bożego w stosunku do całej ludzkości (5,1–7, 17) wizja nieba, walka szatana o zachowanie władzy nad światem (12,9–18), sąd nad Babellem, stanowią treść dalszych rozdziałów (8–19). Ostanie trzy rozdziały mówią o zwycięstwie Chrystusa’ (H. Langkammer, *Mały słownik biblijny*, Wrocław 1993, s. 25–26).

²⁶ **Raj** ‘określa się tym terminem cudowny ogród, w którym Bóg umieścił pierwszego człowieka’ (D. Fouilloux i in., *op.cit.*, s. 218).

²⁷ **Twardowski** „[...] czarnoksiężnik z XVI w., postać legendarna, którego dzieje w niezliczonych wariantach są w znacznej większości tworam XIX-wiecznego romantyzmu, gdyż po rzekomo historycznej osobie maga Twardowskiego na dworze Zygmunta Augusta ze źródeł współczesnych, poza paroma mglistymi i dwuznacznymi aluzjami nie zostało dosłownie nic” (W. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa 1987, s. 1215).

oraz epitet *grzeszny*: *grzeszne postanowienie* (1), *grzeszna pamiątka* (2), leksem *klątwa* i de-rywowany od niego rzeczownik *przeklęta* (1; „Rób jak chcesz, mówię, ale pamiętaj, będziesz *przeklętą*, jeżeli kłamiesz i ślepą matkę oszukujesz”, s. 26).

II. *Pieniądze bez pracy. Powieść z pozostałego rękopisu Adama*

W głównej części „opowieści fantastyczne służą raczej jako exempla ilustracyjne wykładanych tu też moralistycznych, niż się kojarzą z romantyczną problematyką metafizyczną i prawdziwą fantastyką”²⁸ – twierdzi Bachórz. W świecie przedstawionym o czystą duszę młodzieńca walczą anioły i moce piekielne. Jej zgubą stają się lenistwo, marnotrawstwo i pycha, z kolei ucieleśnieniem zacości, prawości i pobożności jest wuj Gabriela Czarosza, proboszcz Pilecki oraz jego siostra Apolonia Czaroszowa, matka młodego mężczyzny.

Sacrum

Narrator określa kapłana nazwą własną, przede wszystkim nazwiskiem, poprzedzając je pełnym rzeczownikiem *ksiądz* lub jego skrótem *ks.*, co oddaje szacunek wobec pełniącego parafialną posługę: *ks. Pilecki* (107), *ksiądz Pilecki* (33), *ks. Stanisław Pilecki* (1). Podkreśla również jego funkcję kościelną: *ks. proboszcz* (10), *ksiądz proboszcz* (4), *proboszcz* (16), *oficyant*²⁹ (1) oraz wysoką godność: *ksiądz kanonik*³⁰ *Pilecki w Haliczu* (1), *ks. kanonik Pilecki* (1), *wielmożny JM Ksiądz Kanonik Pilecki, Proboszcz w Haliczu* (1)³¹.

Autor wprowadza także nazwy pospolite *kapłan* (23) i *ksiądz* (10), które opatruje epitetami waloryzującymi tego bohatera, jak: *pobożny kapłan*, *poważny kapłan*, *przezorny i doświadczony kapłan*, *zaczny kapłan* (3), a także *stary proboszcz*, oddając doświadczenie życiowe kreowanej postaci, która stara się zaspokoić *duchowne potrzeby* (1) swych parafian³², potrafi im doradzić i wspomóc w różnych życiowych potrzebach. Stąd też szacunek osób

²⁸ J. Bachórz, *op.cit.*, s. 169.

²⁹ **Oficjant** ‘ksiądz odprawiający mszę; celebrans’ (SW III, 600).

³⁰ **Kanonik** ‘wyższy stopień w duchowieństwie świeckim katolickim; radca biskupa, obowiązany rezydować przy kościele i pilnować chóru’ (SW II, 234).

³¹ Por. E. Umińska-Tytoń, *Polszczyzna dziewiętnastowiecznych salonów*, Łódź 2011, s. 130.

³² „Ksiądz, który przyszedł na wieś po studiach i widział nędzę swoich braci, ciemnotę, zabobony, pijaństwo i zwyczajną głupotę, a miał chociażby iskrę wiary, szybko dochodził do wniosku, że nie wystarczy mówić o miłości i sprawiedliwości [...]. Nie obchodziło go wiele, co mówili politycy duchowni i nieduchowni, katolicy i niekatolicy, ale starał się nieść pomoc ludziom biednym. Ci księża przez swoją własną pracę, a jednocześnie przez podejmowane akcje nieśli chłopu wszelką pomoc” (Ks. M. Maliński, *Historia Kościoła*, Wrocław 1986, s. 229). Takim księdzem był bohater powieści Korzeniowskiego, który pozwolił swojej siostrze wyjść za mąż za włościanina.

zwracających się do księdza, które tytułują go: *ksiądz dobrodziej* (11), *wielmożny mości dobrodziej*, *wielmożny pan dobrodziej* (6)³³.

W powieści odnajdujemy także nazwy innych osób należących do *stanu duchownego* (2). Są to: *ks. Arcybiskup* (1), *braciszek* (1), *pustelnica* (1), *zakonnica* (1). Ponadto w analizowanej części utworu odnajdujemy nazwy zakonów, jak: *Dominikanie* (3), *konwent*³⁴ (1), *konwent kapucynów* (1), *księża kapucyni* (1). Jednostkowo pojawiają się nazwy ubiorów osób duchownych: *habit* i *ornat*³⁵, a także leksem *teologia* (1; „gdy Pilecki miał się udać do Lwowa na *teologię*”, s. 68) jako nazwa studiów przygotowujących duchownych do posługi.

Korzeniowski wymienia też pracujących dla Kościoła *organistę*: (1), *zakrystyana* (2) i *teologa* (1; „Widziałem tu teologów, którzy bez poświęcenia [...] klepią skrypta”, s. 44) oraz wiernych, których nazywa *uczniami Chrystusowymi* (1), *bliźnimi* (5), *wierzącym człowiekiem* (1) oraz metaforycznie *trzodą* (2; „wymusztrował [...] *trzodę* swą ksiądz Pilecki”, s. 58), a nawiązując do idei nawrócenia – *pokutnikiem* (1) i *nawróconym* (1).

Wśród nazw miejsc można wyróżnić obiekty pełniące funkcje sakralne, jak *fara*³⁶ (3), *farny kościół* (1), *kaplica* (1), *katedra* (2), *katedra lwowska* (2), *katedra we Lwowie* (6), *kościółek* (3), *kościół* (42), *świątynia* (2) oraz ich części: *drzwi kościoła* (3), *dziedziniec kościelny* (3), *dzwonnica kościoła* (1), *furta kościoła* (2), *kamienie kościoła* (1), *konfesjonał* (2), *kościelny dziedziniec* (1), *mury kościoła* (2), *oltarz* (11), *posadzka kościoła* (1), *stopnie ołtarza* (1), *wielki oltarz* (4), *wieża kościoła* (1). Ważność i świętość przestrzeni wydzielonej, sakralnej, w której można obcować z Bogiem, oddaje określenie peryfrastyczne *miejsce uświęcone cudami* (1).

W powieści ważne są również miejsca zamieszkania duchownych, jako te, w których można znaleźć dobrą radę i pociechę, np.: *klasztor* (2), *probostwo*³⁷ (26), precyzowane epitetem *halickie* (2), zaś waloryzowane epitetem *wzorowe probostwo*, jak również *ogród Jezuicki*³⁸ (4).

Życie wierzących organizuje rok liturgiczny, w którym wyróżnić można ogólną nazwę *święto* (6), nazwy szczegółowe: *N. Panny Zielnej* (1; „w wigilię *N. Panny Zielnej* był na nieszpórach”, s. 64), *Święty Jan* (2), *ś. Jan* (1), *Święty Stanisław* (1) oraz leksem *odpust*³⁹ (1). Derywowany od rzeczownika *święto* przysłówki *świętecznie* (1; „ubrana była czysto

³³ Por. E. Umińska-Tytoń, *op.cit.*, s. 129.

³⁴ **Konwent** ‘zakon albo ogół zakonników danego klasztoru, dom zakonny, klasztor’ (SW II, 459).

³⁵ **Ornat** ‘zwierzchni ubiór księdza, odprawiającego mszę’ (SW III, 830).

³⁶ **Fara** ‘kościół parafjalny; parafja’ (SW I, 720).

³⁷ **Probostwo** ‘plebanja, dom mieszkalny proboszcza; gospodarstwo proboszcza’ (SW IV, 1004).

³⁸ **Jezuici** ‘Societas Jesu, Towarzystwo Jezusowe, zgromadzenie zakonne, zał. 1534 przez Ignacego Loyolę, zniesione 1773 przez pap. Klemensa XIII, przywrócone 1814 przez Piusa VII. Do Polski wprowadzeni przez kard. Hozjusza 1564’ (*Encyklopedia powszechna w dwu tomach*, pod red. S. Lama, t. 1, Warszawa 1933 s. 761).

³⁹ **Odpust** ‘uroczystość kościelna, do której przywiązane jest wyzwolenie od kary doczesnej za grzechy na określony przeciąg czasu, dla wiernych obecnych na nabożeństwie i spowiadających się’ (SW III, 647).

i *świętecznie*”, s. 104) w określeniu stroju oddaje ważność czasu przeznaczanego na obrzędy i szacunek wychowawczy Apolonii – Agaty – wobec Boga i zebranych w kościele.

Wierni gromadzą się w uroczystym czasie na *nabożeństwo* (6), *piękne nabożeństwo* (1), *Nieszpory*⁴⁰ (4), *wotywę*⁴¹ (2; „postanowił więc wstąpić do kościoła, wysłuchać odprawiającej się w tej porze wotywy”, s. 47), *summę*⁴² (5), *prymarną*⁴³ (2), *mszę* (2), *Mszę Świętą* (5), *codzienną mszę* (61), *mszę czytaną* (1), *śpiewaną* (1), której elementami są: *kazanie* (1), *nauka* (4; „i przygotowania nauki na każdą niedzielę”, s. 61), *Sanctus*⁴⁴ (2) oraz *podniesienie* (1), w czasie którego kapłan pokazuje wiernym *Hostyę*⁴⁵ (2), określoną peryfrastycznie jako *widomy obraz męki i ofiary* (1).

Ostoją życia chrześcijańskiego są modlitwy, stąd liczne ich nazwy, wielokrotnie przywoływane w powieści, precyzowane za pomocą epitetów, czasem rozbudowanych: *cicha modlitwa* (3); *cicha, rzewna słyszana w niebie modlitwa* (1); *codzienna modlitwa* (1); *długa dawniejsza modlitwa* (1); *dziękczynna modlitwa* (1); *gorąca modlitwa* (1); *krótka, ale serdeczna modlitwa* (1); *krótka modlitwa* (1); *modlitwa macierzyńskiego serca* (1); *poranna modlitwa* (2); *wieczorna modlitwa nad umarłymi* (1); *zwyczajne modlitwy* (1); *modlitwa* (21); *pacierz*⁴⁶ (23).

Przykładem modlitwy gorącej są słowa Apolonii, oddające targające nią wielkie emocje, kiedy błogosławiła narzeczonych Gabryela i Agatę:

Królowo niebios! Któraś przez bóle macierzyństwa i pamięć ich poniosła z sobą tam, gdzie jesteś każdej matki pośredniczką, wstaw się za mną i odwróć od piersi moich te boleści i miecze, które w tonie twojem utkwily. Tyś je święcie przeniosła. Ciebie wieńczy za Twój ból gwiazdzista korona, boś Ty była wybraną, a Twój jedynak był Bogiem (s. 198).

Dominujący w tym fragmencie zaimek *ty* oddaje poufałość i bliskość, jakie odczuwała ziemską matką, bojąca się o przyszłość jedyne go syna, modląca się do Matki Boskiej, *Królowej niebios* (1). Nazwa ta podkreśla atrybuty wywyższonej Maryi, jako wyniesionej przez Boga ponad inne nieziemskie duchy i dusze.

⁴⁰ **Nieszpory** ‘nabożeństwo wieczorne, złożone z nieszporów brewjarzowych i części komplety’ (SW III, 346).

⁴¹ **Wotywa** ‘msza na czyję intencję odprawiona, np. za czyję zdrowie, za podróżnych itp.’ (*Słownik języka polskiego*, wydany staraniem i kosztem M. Orgelbranda, t. 2, Wilno 1861, s. 1892) (dalej SWil).

⁴² **Suma** ‘wielka msza ostatnia, śpiewana w kościele katolickim’ (SW VI, 510).

⁴³ **Prymarja** ‘pierwsza msza ranna’ (SWil II, 1212).

⁴⁴ **Sanctus** ‘wł. Święty; nazwa części mszy i muzyki kościelnej, która wtedy się wykonywa’ (SWil II, 1452).

⁴⁵ **Hostja** ‘większy krążek oplatka konsekrowany, Przenajświętszy Sakrament, komunikat kapłański’ (SW II, 57).

⁴⁶ **Pacierz** ‘modlitwy odmawiane codziennie o jednej porze’ (SW IV, 5).

gorliwość w wykonywaniu obowiązków religijnych przez bohaterów powieści – zwłaszcza księdza Pileckiego oraz jego siostrę – oddają czasowniki *modlić się* (16), *pomodlić się* (4), *zmówić* pacierz (3) oraz derywowane od nich imiesłowcy. Do gestów religijnych wymienionych w powieści należą: *żegnanie się* (2), *przeżegnać* (1; „Przeżegnała tylko klęczącego przed sobą młodzieńca”, s. 216), *przeżegnać się* (3), *paść krzyżem* (1) jako wyraz błagania i pokuty, jak również *położyć krzyż* (1; „położyła krzyż na swoich piersiach i na czole Agaty”, s. 275).

Wierzący, uczestniczący w życiu Kościoła, otrzymują *łaskę sakramentu* (1), która ma im pomóc osiągnąć życie wieczne. Do *sakramentów* (4) należą: *chrzest święty* (1), *ślub* (14) oraz *spowiedź* (11). Od tych nazw derywowane są związane z nimi nazwy czynności kapłana, jak *ochrzcić* (1) i *wyspowiadać* (1) oraz wiernych – *spowiadać się* (1). Z sakramentami związane są również: ze ślubem – *zapowiedzi* (3), w tym *pierwsza zapowiedź* (4), *druga zapowiedź* (1), *trzecia zapowiedź* (1) oraz ze spowiedzią – *pokuta* (3), *pokutować* (2) i *żał za grzechy* (1). Oprócz modlitwy i życia sakramentalnego do obowiązków religijnych (1) w *Nowych wędrówkach Oryginała* należy *jałmużna* (1), definiowana w *Słowniku warszawskim* jako ‘datek dany z miłosierdzia ubogiemu, wsparcie ubogiemu’⁴⁷. Sumienne wypełnianie tych nakazów zapewnia *błogosławieństwo Boga i Kościoła* (1), *błogosławieństwo* (9), a także przekazywane przez chrześcijańską matkę *macierzyńskie błogosławieństwo* (1).

Gorliwość i *akty wiary* (1) sprawiają, że w życiu wiernych wydarzają się *cuda* (2), będące *darem i łaską Bożą* (1), do których należy *prorockie natchnienie* (1), *proroctwo* (1), *sen prorocki* (1), *straszne proroctwo* (1).

Materialnymi oznakami wyznawanej wiary katolickiej są przedmioty, jak *szkaplerz*⁴⁸ (1); *złoty Ołtarzyk* (1); *obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem na ręku* (2); *obraz Bogarodzicy* (2); *obrazy Matki Boskiej Częstochowskiej i Sokalskiej*⁴⁹, *wizerunek ukrzyżowanego Chrystusa, Śta Barbara, jego patronka i Śta Salomea* (1); *obrazek Matki Boskiej z dzieciątkiem na ręku* (1) wiszący w sypialni „dla pokazania, że zamieszkująca pokój ten mężatka pogląda niekiedy na ten wysoki symbol macierzyństwa, aby jej dopomógł dopełnić najwyższego przeznaczenia kobiety na ziemi” (s. 87); jak również widoczne z daleka: *złożony krzyż, krzyż drewniany, krzyż* (4; „stary krzyż giął się, skrzypiał”, s. 36); *krzyżyk* (1; „nigdzie krzyżyk nie rozciągał błogosławiających swoich ramion”, s. 86–87); *ułomek krzyża* (1), czy też zawieszony w kościele na podziękowanie Bogu za łaski *wotum*⁵⁰ (3; „powieszysz go jako

⁴⁷ SW II, 131.

⁴⁸ **Szkaplerz** ‘dwie tabliczki tkaniny złożone z sobą, jak okładki książeczki, na których są wyrażone inicjały Chrystusa i M. Boskiej – do noszenia po poświęceniu na szyi’ (SW VI,130).

⁴⁹ Słyszany cudami obraz Matki Boskiej znajdował się w Sokalu. Ze względu na rangę sanktuarium nazywano do „Ruską Częstochową”. Po zajęciu tych terenów w 1939 r. przez Związek Radziecki i sekularyzacji sanktuarium obraz został wywieziony przez bernardynów do Krakowa, a później do Hrubieszowa, www.bernardyni.pl/klasztor (dostęp: 26.07.2007).

⁵⁰ **Wotum** ‘ofiara Bogu, dar ślubowany, składany w kościele’ (SW VII, 700).

wotum na ołtarzu w naszym kościele”, s. 281) oraz *kij pielgrzymi* (1) jako oznaka trudu, jak również intencji wyruszenia w pobożną podróż⁵¹.

Do książek modlitewnych przywołanych przez Korzeniowskiego należą *brewiarz*⁵² (1), *książka do nabożeństwa* (2), *książeczka do nabożeństwa* (2), *Naśladowanie Chrystusa*⁵³ (1), *pobożna książka* (1), które mają pomagać w modlitwie i skupieniu. Ponadto w powieści odnajdujemy nazwy przedmiotów wykorzystywanych w kościele, np. instrument muzyczny *organy* (2), czy wzywające dźwiękiem wiernych na nabożeństwo lub używane w jego trakcie *sygnaturki* (1) oraz *dzwonek* (5).

Przedmioty te mają pomagać wiernym w odnalezieniu drogi do *Boga* (11), *P. Boga* (1), *Pana* (1), którego atrybuty, takie jak wszechwładza, królowanie nad światem, łączą się z leksemem *Zbawiciel* (1) i metonimicznym określeniem przymiotnikowym *Wszechmocny* (1) oraz konstrukcją peryfrastyczną *Ten, co włada niebem i ziemią* (1). Ciągłą boską opiekę nad człowiekiem i światem podkreśla autor nazwą *Opatrzność* (4), a moc tworzenia życia z niczego – leksemem *Stwórca* (3).

Z kolei nazwa *Syn*⁵⁴ (1) przywołuje dogmat o Trójcy świętej⁵⁵. Pojawia się też ponownie metonimiczne określenie *niebo* (8) jako nazwa Boga oraz miejsca jego przebywania, do czego nawiązuje wyrażenie *tron Najwyższego* (1; „ubóstwia macierzyństwo, i w cudny przyodziewając je symbol, umieściła przy *tronie Najwyższego*”, s. 107), jako element przestrzeni nadprzyrodzonej, duchowej, miejsce dostojne, podkreślające władzę i królewską funkcję Boga.

Do cech Stwórcy, wpływających na dołę i niedołę człowieczą, należą:

- miłosierdzie: *miłosierdzie Boga* (2); *miłosierdzie nieba* (1);
- wola: *wola Boga* (2); *wola Tego, który zlitował się nad nami i pozwolił nam chwili tej dożyć* (1); *święta Jego wola* (1);
- *łaska Boska* (2) oraz *natchnienie boże* (1).

⁵¹ „W polskiej religijności tego okresu charakterystycznym zjawiskiem była masowość praktyk religijnych, w tym również pielgrzymek” (A. Jackowski i in., *Przestrzeń i sacrum. Geografia religijna w Polsce i jej przemiany w okresie od XVII do XX w. na przykładzie ośrodków kultu i migracji pielgrzymkowych*, Kraków 1996, s. 25).

⁵² **Brewiarz** ‘księga liturgiczna Kościoła Rzym., zawierająca teksty modlitwy godzin kanonicznych, przeznaczona dla duchowieństwa z wyższymi święczeniami i zakonów’ (*Encyklopedia katolicka*, pod red. F. Gryglewicza, R. Łukaszyka, Z. Sułkowskiego, t. 2, Lublin 1989, s. 1064).

⁵³ „Powstała w środowisku »nowej pobożności« około 1400 książka *O naśladowaniu Chrystusa* stała się następnie na setki lat klasycznym, jednym z najbardziej popularnych tekstów duchowych, i to dla wszystkich wyznań chrześcijańskich” (J. Kłoczowski, *Dzieje chrześcijaństwa polskiego*, Warszawa 2007, s. 69).

⁵⁴ „Natomiast określenie syn wskazuje nie tylko na biologiczną zależność od rodzica, ale także zależności kulturowe, z którymi związane jest »bycie synem«, a tym samym bratem człowieka” (J. Gorzelana, *Właściwości językowo-stylistyczne poezji religijnej Franciszka Karpińskiego*, Zielona Góra 2006, s. 18).

⁵⁵ „Jeden Bóg w trzech odrębnych i równych sobie Osobach: Ojciec, Syn i Duch Święty. Trójca Święta należy do tajemnic wiary; jest nią nawet dla człowieka wierzącego, ponieważ definiuje się ją w ramach Objawienia, a nie w ramach filozofii” (N. Lemaitre, M.T. Quinson, V. Sot, *Słownik kultury chrześcijańskiej*, Warszawa 1997, s. 313).

Z kolei *bojaźni Bożej* (1) i *przeznaczeniu* (2) zsyłanemu oczywiście przez Boga ludzie powinni poddać się z pokorą i wiarą.

W tej części powieści odnajdujemy także zawołania, wtrącenia wskazujące na stan emocjonalny bohaterów, zawołania w formie życzącej, odwołania do Boga, które oddają pobożność występujących w *Nowych wędrówkach Oryginała* postaci i ich bezgraniczną wiarę, odzwierciedlają wszechmoc Boga⁵⁶, który kieruje życiem ludzi, zsyłając im nie tylko to, co dobre, ale też pozwalając na poddanie próbom.

Należą do nich:

- zawołania: *chwałaż Bogu* (1); *dokąd Pan Bóg prowadzi?* (1); *klnę się przed Bogiem* (1); *Wszelki duch Pana Boga chwali!* (1);
- odwołania do Boga: *Bóg błogosławił* (1); *da Pan Bóg* (5); *Bóg dał* (4); *Bóg doda* (1); *Bóg obdarzył* (1); *Bóg natchnął* (1); *Bóg powierzył* (1); *Bóg pozwolił* (2); *Bóg przeznacza* (1); *Bóg widzi* (1); *Bóg wybrał* (1); *Bóg się zmiłował* (1); *Pan Bóg strzeże* (1); *Pan Bóg ukarał* (1); *Pan Bóg zesłał* (1);
- zawołania w formie życzącej: *dalby Bóg* (1); *niech Bóg błogosławi* (2); *niech mi Wszechmocny dopomoże* (1);
- wtrącenia: *o Boże! Boże!* (1); *Bogu dzięki* (1); *o mój Boże!* (8); *o mój dobry Boże!* (1); *mój ty Boże!* (1); *Jezus Maryja!* (1); *na Miłość Boską* (1).

Do tych ostatnich należy również cytat z języka francuskiego: *mon Dieu!* (1), którym posługuje się Gabriel Czarosz, a który oddaje porzucenie przez niego języka ojczystego, a więc i polskiego dziedzictwa⁵⁷. Wtrącenie w obcym, modnym języku pojawia się, kiedy bohater żeni się z arystokratką, kupuje tytuł i za granicą szuka uciech, zaś po powrocie na ziemię polskie krytykuje wszystko, co rodzime.

Do dobrych, zsyłanych przez Boga, istot nadprzyrodzonych, przywołanych w powieści, należy *anioł* (27; „postrzegł przy nim *aniola* z boskiem licem i białym skrzydłem”; s. 180), zapowiadający we śnie szczęście małżeńskie młodej Apolonii i wskazujący jej męża. Jego niezemskie pochodzenie oddaje nacechowany pozytywnie epitet *święty* anioł (1), a funkcje strzeżenia duszy ludzkiej epitet wyrażony rzeczownikiem anioł *stróż* (7). Z kręgiem światła związany jest leksem boskie *promienie* (1) oraz derywowany od niego epitet przymiotnikowy *promienny*: *postać promienna* (1), waloryzujący wygląd anioła, który na znak niebiańskiego, nadprzyrodzonego pochodzenia i jako istota wyższa roztacza wokół siebie blask. Z kolei epitet *anielski* – *anielska postać* (1), *anielska twarz* (1) – konotuje piękno i doskonałość dobrego ducha. W opisie duchowego przewodnika Apolonii odnajdujemy też

⁵⁶ „Świat, także obraz *sacrum*, został przyswojony na miarę własną, stając się zrozumiałym światem swojskim, zarazem jednak i bliski świat swojszczyzny oraz codziennych zajęć włączony został w chrześcijańskie *sacrum*. W używanych nazwach, spojrzeniu na zwierzęta, na »dary Boże«, jak chleb, w formułach powitań czy pożegnań, w poczuciu zależności wszystkiego od Bożego wyroku, w znaku krzyża czynionym przy tylu okazjach, przejawiała się głęboka wrażliwość religijna” (J. Kłoczowski, *op.cit.*, s. 260).

⁵⁷ „Zasadniczo elegancki świat posługiwał się językiem francuskim. Bez jego znajomości nie sposób było uczestniczyć w życiu towarzyskim wyższych sfer” (E. Umińska-Tytoń, *op.cit.*, s. 70).

waloryzujące pozytywnie epitety *boski*, *Boży* związane z przeznaczeniem anioła jako *boskiego stróża* (2), *posłańca Bożego* (1) i *Boskiego pocieszyciela* (1) oraz z jego nieziemską urodą – *boskie lico* (2).

Autor wprowadza również ten środek stylistyczny, aby podkreślić ważność wiary katolickiej – *boska wiara* (1), *boski rys wiary naszej* (1) oraz poddanie woli Boga – *świat boży* (1).

Z kolei epitet *święty* waloryzuje:

- zarówno bohaterów, jak i istoty nadprzyrodzone, np.: *czysta i święta kobieta* (1); *człowiek święty* (1); *święty człowiek* (1); *święta matka* (1); *święta postać* (1); *święte słowa* [anioła – przyp. J.Ż.-Ch.] (1); *święty wuj* (1); *święty zastęp* (1);
- elementy wiary Kościoła katolickiego: *święte drzewo wiary* (1); *święte obowiązki kapłana* (1); *święte powołanie* (1); *święte skrzydło* [sakramentu – przyp. J.Ż.-Ch.] (1); *święte tajemnice wiary* (2);
- prawe postępowanie i wartości: *miłość czysta i święta* (1); *święta miłość* (2); *święta skłonność* (1; „gdyby czysta i święta skłonność skojarzyła ich serca?”, s. 114); *święte obowiązki* (1); *święte postanowienie* (1); *święte prawa* (1); *święte serce* (1); *święte usposobienie* (1); *święte zachowanie obietnic* (1); *świętość obyczajów* (1); *świętość powołania* (2); *święty związek* (1);
- dewocjonalia: *święta pamiątka* ‘szkaplerz’ (1).

Taką samą funkcję pełnią leksemy: *święty* (2; „proboszcza [...] którego on czcił, jak *świętego*”, s. 43) i *święta* (2; „patrząc na nią jak na *świętą*”, s. 199), rzeczownik *świętość* (4) oraz epitet *świętobliwy*: *świętobliwi rodzice* (1); *świętobliwa matka* (1).

Derywowany od rzeczownika *zbawienie* ‘stan zbawionego, żywot wieczny do śmierci; odkupienie’⁵⁸ (3; „Nie oprze się on siłom, które na jego niewinność i *zbawienie* piekło nastawiło”, s. 211) przymiotnik *zbawienny* definiowany w *Słowniku warszawskim* jako ‘zbawiający, przynoszący zbawienie’, ale też ‘nieoceniony dobroczynny, błogi’ i ‘trafny, pożyteczny, nieoceniony’⁵⁹ konotuje to, co dobre, właściwe, prawe, np.: *chwila zbawienna* (1), *upomnienie zbawienne* (1), *zbawienna droga* (2), *zbawienna rada* (1), *zbawienna rzecz* (1), *zbawienne i błogie promienie* (1), *zbawienne zbiory* (1), *zbawienny zwyczaj* (2).

Z kolei epitet *pobożny* odnosi się do czynów i cech ludzi zwanych *pobożnymi* (1), np.: *głowy pobożnych* (1), *łza pobożna* (1), *pobożna rezygnacja* (1), *pobożni ludzie* (1), *pobożny ojciec* (1), *pobożny snycerz* (1), oddając ich bogobojność i gorliwość w służbie Bożej.

W powieści odnajdujemy też nazwy własne i związki wyrazowe o proveniencji biblijnej, do których należą:

⁵⁸ SW VIII, 376–377.

⁵⁹ SW VIII, 377.

- nazwy własne, np.: *Ewa*⁶⁰ (1), *Ewa przedgrzeszna* (1), *Samson*⁶¹ (1; „Jestem zdrów jak ryba, silny jak *Samson*”, s. 45), *Ewangelia* (1);
- inne nazwy, np.: *raj* (1);
- związki wyrazowe, np.: *tarcza i arka przymierza*⁶² (1; „oby ta hostya [...] była jego *tarczą i arką przymierza z niebem*”, s. 213); *wiadomość dobrego i złego*⁶³ (1; „sądził, że poznanie się na uludach świata, że *wiadomość dobrego i złego*, i potem dobrowolny ten wybór, stanowi dopiero zasługę mężczyzny”, s. 190); *korona cierniowa*⁶⁴ (1).

Profanum

O duszę Gabriela walczą z siłami dobra potęgi piekielne pod przewodnictwem *szatana* (16), *potężnego szatana* (1), określanego też pejoratywnie: *bies* (1), *djabel* (19), *duch ciemności* (2), *przeklęty duch* (1), *zły duch* (6), *syn pychy* (1). To on nakazał bowiem swemu słudze *mistrzowi Twardowskiemu* (2), *Twardowskiemu* (22), *mistrzowi* (2), *mistrzowi z Krzemionek* (1), *kusicielowi* (1), *potępięncowi* (12), *Firlejowskiemu djabłu*⁶⁵ (1; „o Twardowskim, pod ogólnym imieniem *Firlejowskiego djabła* tak znanym w okolicy, mówić przestano”, s. 281); podpisującemu się inicjałem nazwiska – *T.* (3), aby schwycił młodzieńca w nieczne sidła i skierował ma drogę łatwego, leniwego życia, wiodącą wprost do piekła.

Pomaga mu w tym procederze *czarownica* (13), *stara czarownica* (1), którą mieszkańcy postrzegają negatywnie i nazywają *djablicą* (1; „to ta *djablica* Anastazyja – odrzekł chłop”, s. 55), podkreślając jej zły charakter, nieprawość, związki z siłami nieczystymi jako *djabelskiej siostry* (1).

Użycie leksemu *djabelstwo* (1; „i jako potępieniem za niezręczność swą, za ostatek tkwiącej w nim szlacheckiej natury, tak do *djabelstwa* niezdatnej”, s. 282) oraz epitetu *djabelski* (2) uwypukla niegodziwość postępku mistrza Twardowskiego i jego wiedzy.

⁶⁰ ‘W Starym Testamencie wg tradycji judaistycznej została ona stworzona z żebra pierwszego człowieka, Adama (Rdz 2, 18–22), co wskazuje na ściśle powiązanie i jedność pary małżeńskiej. Jest matką Kaina, Abla i Seta (Rdz 4, 1 n. 25), a poprzez nich matką całego rodzaju ludzkiego. W opowiadaniu o upadku człowieka Ewa uległa pokusie węża i skusiła Adama do grzechu’ (H. Langkammer, *op.cit.*, s. 60).

⁶¹ **Samson** ‘ostatni z tzw. wielkich sędziów Izraela. Był nazarejczykiem. W walce z Filistynami wykorzystywał swą ogromną siłę, której źródła dopatrywano się w ślubie nazireatu. Filistynka Dalila podstępnie pozbawiła go tej siły, po czym został wzięty do niewoli i oślepiony. Samson uprosił u Boga powrót do sił, gdy wystawiony na igraszkę przez wrogów, zebranych w ich świątyni pogańskiej, połamał kolumny i zginął wraz z wrogami pod jej gruzami’ (*ibidem*, s. 168).

⁶² **Arka Przymierza** ‘sprzęt kultowy, noszący również nazwę albo Boga, albo świadectwa, albo Jahwe Zastępów. [...] Arka Przymierza była symbolem obecności Boga Przymierza wśród ludu, stanowiła rękojmię zwycięstwa Izraela nad wrogami’ (*ibidem*, s. 29).

⁶³ Nawiązuje do biblijnego drzewa poznania dobra i zła (por. *ibidem*, s. 163).

⁶⁴ „Zaraz po wydaniu przez Piłata wyroku skazującego na Jezusa, żołnierze kohorty »upłótszy wieńiec z ciernia, włożyli Mu go na głowę« (Mt 27,29; Mk 15,17). Jest to korona zarówno ośmieszająca, jak i okrutna, w porównaniu z koroną królewską i laurami zwycięzców” (A. Fouilloux i in., *op.cit.*, s. 53).

⁶⁵ Od miejsca, gdzie się ukazywał, niedaleko zamku należącego do Firlejów.

Ich twarze mają wyraz *djabelski* (1), posługują się *djabelską sztuką* (1), wabiąc młodzieńca do *pustki*⁶⁶ *djabelskiej* (5) i kusząc go *djabelskim złotem* (1), owym *podarunkiem djabelskim* (1).

Istota diabła jako sprawcy zła i nieszczęścia zostaje też przywołana w powiedzeniu *djabiel nie śpi* (1) oraz w zawołaniach: *cóż to u djabła?* (2); *djabli go tam wiedzą* (1); *gdzie u djabła* (1).

Związek z aniołem ciemności przywołuje również epitet *szatański* w takich wyrażeniach, jak: *szatańska ironia* (1), *szatańskie oblicze* (1), *szatański śmiech* (2), *szatański umizg* (1), *szatański uśmiech* (1), *szatańskie usta* (1) oraz wyrażenie przyimkowe *po szatańsku* (2; „Uśmiechnął się więc *po szatańsku*”, s. 149), jak również leksem *piekło* (11). To owo przekłete miejsce i jego mieszkańcy deprawują *ofiara piekła* (2) za pomocą *przyjęty piekła* (1). Derywowany od niego przymiotnik *piekielny* konotuje zło: *coś szyderskiego i piekielnego* (1), *piekielna karta* (1), *piekielne iskry* (1), *proceder piekielny* (1), *sztuka piekielna* (1).

Droga do piekła wiedzie przez *grzech* (18), *ciężki grzech* (1), *grzech pierworodny* (1), *wielki grzech* (2), *wielki i ciężki grzech* (1), zwany też *pierwszym grzechem* (2; „*Pierwszy grzech* zrodził się z zakazu. Taka natura ludzka”, s. 195). Tym, który błądzi z dala od Boga, a blisko diabła, jest *grzesznik* (1). Autor przywołuje epitet *grzeszny* jako zaprzeczenie tego, co święte i pobożne: *ciekawość grzeszna* (1), *chwile grzeszne* (1), *grzeszne bogactwa* (1), *grzeszne chęci* (1), *grzeszna matka* (1), *grzeszny milion* (1). Czasowniki *zgrzeszyć* (3) i *grzeszyć* (1) oddają słabość człowieka i jego skłonność do upadku, do którego przyczyniają się też *pokusa* (11), *ciężka pokusa* (1), *światowa pokusa* (1) oraz *narzędzia pokusy* (1). Rzeczownik *świat* i przymiotnik *światowy* odzwierciedlają to, co ziemskie, chwilowe, ale niosące przyjemność, a przez to nęcące, jak *pokusy światowe* (1), *próżność światowa* (1), *uciechy świata* (2), *ułudy świata* (2), *wrzawa światowa* (1). One to mogą *kusić* (2), *skusić* (1), *wieść na pokuszenie* (1), a przez to zastawić *sidła zatracenia* (1) i przywołać *przekłety lo* (1), prowadzić do *zatracenia* (1), *zatracenie wiecznego* (1).

Stąd Korzeniowski wskazuje czytelnikom, że *był na ziemi* (1), a nawet *szczęście ziemskie* (2), *najwyższe szczęścia na ziemi* (1) łączy się z *boleścią ziemską* (1). Nie można go zmienić czarami, jak *kabała*⁶⁷ (1) i *zakłęcie* (1), bowiem to tylko *przesady* (1; „bał się wyrwać razem z *przesądem* i wiarę z serca”, s. 63).

⁶⁶ „Wszelkie pustkowie odwzorowuje obszar śmierci, którego najważniejsze cechy przedstawia się jako radykalnie opozycyjne w stosunku do świata śmiertelników [...]. Pustkowie jest nieludzkie i synonimiczne względem innych metonimicznych przedstawień zaświatów: ciszy, nocy, niewidzenia. Brak uporządkowania znajduje też dokumentację w fakcie, iż nie ma tam dróg: po bezdrożach zaś można tylko błądzić” (P. Kowalski, *op.cit.*, s. 489).

⁶⁷ Kabałę stawia pobożna Apolonia Czarosz, która nie widzi niczego zdrożnego w łączeniu prawdziwej pobożności z wiarą w zabobon, podobnie jak bohaterowie chłopskich powieści Elizy Orzeszkowej. Por. E. Skorupska-Raczyńska, *Obraz ludowej religijności w powieściach chłopskich Elizy Orzeszkowej*, w: *Język doświadczenia religijnego*, pod red. nauk. E. Skorupskiej-Raczyńskiej i G. Cyrana, t. 2, Szczecin 2009, s. 304–307.

Należy więc w łączności z Bogiem i *Kościółem* (2) dbać o *przyszłe życie* (1), o swoją *duszę* (38), która może być *niewinną* (1) lub w świecie ziemskim – *zbołąką* (1). *Katolicyzm* (1) jest stróżem i gwarantem *wiary* (15), *wiary w krzyż* (1), *głębokiej wiary* (1). Do nauk, które należy zachowywać całe życie, należą *podania Kościoła* (1) i *katechizm* (1). Poza nawiasem Kościoła znajdują się *reformatorowie* (1; „*Reformatorowie* katolicyzmu, oskubawszy święte drzewo wiary z tego kwiatu”, s. 107), *matka niekatolicka* (1), ale już *wychrzta* (3) odnalazł *nawrócenie* (1) i powrócił na *lono religii* (1).

Podsumowanie

Zarówno w części protorealistycznej *Nowych wędrówek Oryginała* Józefa Korzeniowskiego, jak i w części z elementami fantastycznymi, odnajdujemy słownictwo religijne związane z głęboką pobożnością, raczej włościańską i drobnoszlachecką niż elit inteligentkich i magnackich, gdyż – podobnie jak w późniejszych powieściach pozytywistycznych – „Szlachtę zaściankową charakteryzuje bowiem (jak w kulturze ludowej) potrzeba codziennego obcowania z zewnętrznymi znakami i symbolami wiary oraz gorliwie – jak można sądzić – wspomniane praktyki religijne”⁶⁸, zaś „Wszystkich bohaterów chłopskich w powieściach wiejskich E. Orzeszkowej łączy głęboka wiara w Boga, niebo i piekło, modlitwa i życie według Bożego porządku; wyróżnia strach przed grzechem i wiekiustym potępieniem”⁶⁹.

Wielkiemu światu salonów i zabaw, jako siedlisku zepsucia⁷⁰, zostaje przeciwstawiona prostota i wiara doświadczonego i głęboko religijnego księdza Pileckiego⁷¹ i jego pełnej cnót siostry, drobnej szlachcianki, która oddała rękę chłopu, jak również – ostatecznie – nawróconego włościanina Gabriela Czarosza.

Słownictwo religijne w omawianej powieści, związane zarówno z sacrum, jak i profanum, zaliczyć należy do warstwy realistycznej. Odnajdujemy tu bowiem wyrazy i związki wyrazowe nazywające desygnaty widzialne, jak nazwy osób duchownych, nazwy miejsc pełniących funkcje sakralne, nazwy nabożeństw oraz słownictwo odnoszące się do sfery niematerialnej, ale odzwierciedlające wiarę XIX-wiecznych katolików, jak nazwy Boga. Jedyne postacie Twardowskiego i jego pomocnicy wydają się pochodzić ze świata fantastycznego.

⁶⁸ E. Skorupska-Raczyńska, *Językowy obraz szlacheckiej XIX-wiecznej religijności w „Nad Niemnem” Elizy Orzeszkowej* (w druku).

⁶⁹ E. Skorupska-Raczyńska, *Obraz ludowej religijności...*, s. 312.

⁷⁰ Jedyńie zamożny i poważany Firlej, jako należący do wyższej sfery, jest postacią pozytywną, ale i on nie wywodzi się z arystokracji.

⁷¹ „W każdym razie nowe pokolenie księży, urodzonych na przełomie XVIII i XIX wieku, zdobywa się na szereg znaczących inicjatyw i dzieł; pojawiają się wśród duchownych i świeckich osobowości ciekawe, głęboko religijne, zaangażowane, które umieją odpowiadać na widoczne na każdym kroku potrzeby swoich czasów czy rozwijać oryginalną twórczość osobistą zgodną z ich właściwym powołaniem” (J. Kłoczowski, *op.cit.*, s. 245).

Józef Korzeniowski, nawet w swojej jedynej powieści z elementami fantastycznymi, stara się wiernie oddać przekonania i wierzenia sobie współczesnych, co potwierdza trafność sytuowania dorobku prozatorskiego tego twórcy w obrębie nurtu protorealistycznego⁷².

Bibliografia

Źródło

Korzeniowski J., *Nowe wędrówki Oryginata*, w: *Dziela Józefa Korzeniowskiego, wydanie zupełne*, pod kierunkiem redakcji „Kłosów”, Warszawa 1871, t. 3, s. 1–283.

Opracowania

Bachórz J., *Realizm bez „chmurnej jazdy”*. *Studia o powieści Józefa Korzeniowskiego*, Warszawa 1979.

Dylągowa H., *Od upadku państwa polskiego po powstanie listopadowe (1795–1831)*, w: *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966–1945*, pod red. J. Kłoczowskiego, Lublin 1980.

Encyklopedia katolicka, pod red. F. Gryglewicza, R. Łukaszyka, Z. Sułkowskiego, t. 2, Lublin 1989.

Encyklopedia powszechna w dwu tomach, pod red. S. Lama, t. 1–2, Warszawa 1933.

Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych, pod red. S. Lama, Warszawa 1939.

Fouilloux D., Langlois A., Le Moigne A., Spiess F., Thibault M., Trebuchon R., *Kultura biblijna. Słownik*, Warszawa 1997.

Fros H., Sowa F., *Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*, Kraków 1982.

Gorzelana J., *Właściwości językowo-stylistyczne poezji religijnej Franciszka Karpińskiego*, Zielona Góra 2006.

Jabłońska-Deptuła E., *W dobie Wiosny Ludów i powstania styczniowego*, w: *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966–1945*, pod red. J. Kłoczowskiego, Lublin 1980.

Jackowski A., Witkowska A., Jabłoński Z.S., Sołjan I., Bilska E., *Przestrzeń i sacrum. Geografia religijna w Polsce i jej przemiany w okresie od XVII do XX w. na przykładzie ośrodków kultu i migracji pielgrzymkowych*, Kraków 1996.

Kawyn S., *Józef Korzeniowski. Studia i szkice*, Łódź 1978.

Kłoczowski J., *Dzieje chrześcijaństwa polskiego*, Warszawa 2007.

Kopaliński W., *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa 1987.

Kopaliński W., *Słownik symboli*, Warszawa 1990.

Kowalski P., *Leksykon znaki świata. Omen, przesąd, znaczenie*, Warszawa–Wrocław 1998.

Kurkowska H., Skorupka S., *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa 1959.

Langkammer H., *Mały słownik biblijny*, Wrocław 1993.

Lemaitre N., Quinson M.T., Sot V., *Słownik kultury chrześcijańskiej*, Warszawa 1997.

Maliński M. ks., *Historia Kościoła*, Wrocław 1986.

Olszewski D., *Polska kultura religijna. Na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1996.

Skorupska-Raczyńska E., *Językowy obraz szlacheckiej XIX-wiecznej religijności w „Nad Niemnem” Elizy Orzeszkowej* (w druku).

⁷² J. Bachórz, hasło: *powieść*, w: *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, pod red. J. Bachórze i A. Kowalczykowej, Wrocław 2009, s. 745.

Skorupska-Raczyńska E., *Obraz ludowej religijności w powieściach chłopskich Elizy Orzeszkowej*, w: *Język doświadczenia religijnego*, pod red. nauk. E. Skorupskiej-Raczyńskiej, G. Cyrana, t. 2, Szczecin 2009, s. 295–312.

Słownik języka polskiego, pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, t. I–VIII, Warszawa 1900–1927.

Słownik języka polskiego, wydany staraniem i kosztem M. Orgelbranda, t. I–II, Wilno 1861.

Słownik literatury polskiej XIX wieku, pod red. J. Bachorza i A. Kowalczykowej, Wrocław 2009.

Umińska-Tytoń E., *Polszczyzna dziewiętnastowiecznych salonów*, Łódź 2011.

Uniwersalny słownik języka polskiego, pod red. S. Dubisza, t. 1–4, Warszawa 2008.

www.bernardyni.pl/klasztor (dostęp: 26.07.2007).

Słownictwo religijne w powieści *Nowe wędrówki Oryginała* Józefa Korzeniowskiego

Streszczenie

Celem artykułu jest analiza słownictwa religijnego związanego ze sferami sacrum i profanum w powieści *Nowe wędrówki Oryginała* Józefa Korzeniowskiego.

Odnajdujemy je zarówno w części wstępnej – realistycznej – badanego tekstu, jak i w części z elementami fantastycznymi. Oddaje ono pobożność włościańską i drobnoszlachecką – żarliwą i przywiązaną do tradycji, która zostaje przeciwstawiona zepsuciu wielkiego świata.

Słownictwo religijne w omawianej powieści należy zaliczyć do warstwy realistycznej, co potwierdza trafność sytuowania dorobku pisarskiego Józefa Korzeniowskiego w obrębie nurtu protorealistycznego.

Religious vocabulary in the novel *Nowe wędrówki Oryginała* written by Józef Korzeniowski

Summary

The objective of the article has been to analyse the religious vocabulary referring to the sphere of *sacrum* and *profanum* in the novel *Nowe wędrówki Oryginała* written by Józef Korzeniowski. Such words may be found both in the introductory realistic part of the investigated text and in the part with fantastical elements. It renders the peasant and petty gentry piety – zealous and attached to tradition, which was in opposition to the corruption of the world outside.

The religious vocabulary in the novel in question should be classified as realistic, which confirms the accuracy of placing the literary production of Józef Korzeniowski within the proto-realistic trend.